

Török József

Remete Szent Pál remeterendjének liturgiája

Gábrriel Asztrik a „Breviáriumtípusú kódexek” című tanulmányában röviden megjegyzi, hogy a pálos liturgia az esztergomi úzussal rokon, de megállapítását különösebben nem indokolja.¹ A pálos rend liturgiájának eredetét vizsgálva először az erre vonatkozó adatokat tesszük kutatás tárgyává, utána pedig a két legfontosabb liturgikus könyv, a misszálé és a breviárium néhány részét hasonlítjuk össze az esztergomi rítussal.

Mindenekelőtt a legrégebbi forrásokat kell áttekinteni. „Az atyák kánonjait és dekrétumait gondosan tartsák meg” — írta a patacsi remetéknek Bertalan pécsi püspök 1225-ben.² Majd részletesebben is kifejtette, hogy mit ért ezalatt. „3. §. És mint akik ilyen módon akarnak előrehaladni, minden gyakorlatukat, ti. imáikat, elmélkedéseiket, olvasmányaikat, vigliáikat, böjtjeiket, kétkezi munkájukat és mind a külső, mind a belső ember igyekezetét e célra irányítsák, hogy így egyenes úton könnyebben és alkalmasabban jussanak el az örök bölcsesség és szeretet ízlelésére.” Végső soron már ebben a felsorolásban megtalálható a szerzetesi élet istentiszteletének minden eleme. Ebből az utasításból joggal lehet arra következtetni, hogy a püspök a kor szokásainak megfelelő, általános gyakorlatot kívánta a remetéktől. Az oklevél elején hangsúlyozza, hogy *Ecclesiam devote frequentent*. Eszerint a patacsi remeték közt az első időkben nem voltak áldozópappá (*sacerdos*) szentelt klerikusok.³

A következő írásos adat Pál, veszprémi püspök konstitúciójában található, de előbb Özséb (*Eusebius*) esztergomi kanonok személyes vonatkozásait kell tisztázni. Ő, lévén esztergomi kanonok, magától értődő, hogy magányában továbbra is az esztergomi kanonikális rítust folytatta és követőit is erre ösztönözte. Emellett ott van a másik kérdés: az ágostonos regulákat miért kérték a maguk számára, miért ragaszkodtak azokhoz olyan kitartóan, hogy végül sikerült is elnyerniök? Feltételezhető, hogy Özséb ismerte az ágostonosok életmódját, hisz azok a szerzetesrendek, amelyek Szent Ágoston reguláját követték, ekkor terjedtek el hazánkban. Esztergomban hamarosan állt a Szent Ágoston-rendi remeték Szent

¹ Gábrriel Asztrik László: „Breviáriumtípusú kódexek”, in *Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára*. Gödöllő 1943. 109–176., 120.

² *Canones et decreta patrum diligenter custodiant ...* (3) *Atque ad hunc modum proficiendi sese accingentes omnia eorum exercitia, ut puta orationes, meditationes, lectiones, vigiliae, ieiunia, exercitationes, opera manuum et compositionem tam exterioris, quam interioris hominis agant ad hunc finem, ut sic directa via ad charitatem et gustum aeternae sapientiae facilius et commodius pertingant ...* In Gregorius Gyöngyösi: *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. (ed.) Franciscus L. Hervay. Budapest 1988. c. 4., pp. 37–38.; Gasparus Mallechich: *Quadrupartitum regularium ...* Viennae 1708., Neostadii 1738. 25.

³ Vö.: *Documenta artis Paulinorum*. I–III. Budapest 1975., 1976., 1978. II. 149–158.

Annáról elnevezett kolostora, valamint több rendi közösség bizonyította az ágostonos regula sokoldalúságát, használhatóságát.⁴

Az esztergomi káptalan tagjai világi kanonokok voltak, viszont Magyarország területén a középkor folyamán húsz bizonyítható kolostoruk létezett a Szent Ágoston szabályai szerint élő kanonokoknak.⁵ Ez tekintélyes szám, és hatásuk is igen nagy lehetett, hiszen azt a közös életet folytatták, amelynek fölbomlása a világi kanonokok között már jelentős mértékben előrehaladt.⁶ A püspök eredetileg kanonokjaival együtt mondta el a zsolozsmát. Az együttélés lassú eltűnével bár az officium közös végzésének kötelezettsége nem szűnt meg, valószínű, hogy a világi kanonokok zsolozsmázásának „színvonala” visszaesett az ágostonos kanonokokéhoz képest. Így, bár Özséb esztergomi kanonok volt, és biztos, hogy kezdetben az esztergomi rítust folytatták —amely Magyarországon egyébként is uralkodó rítus volt—, később az ágostonos szellem érvényesülésével lassan átvettek egyes sajátosságokat, melyek az esztergomi úzusból eredetileg hiányoztak. Például a matutínumban Esztergom és a többi őt követő egyházmegye nem mondott himnuszt, a pálosoknál viszont a római és a nyugati szokásnak megfelelően van himnuszt a matutínumban. Természetesen a Széchenyi könyvtár c. l. m. æ. 399-es jelzetű kódexe ismeretében nyilvánvaló, hogy a pálosoknál ez csak a nyomtatott könyvek elterjedésével egyidőben lett általános. Pontosan nem tudjuk, hogy a tényleges ágostonos hatás földrajzilag hol történt. Lehetséges volt Esztergomban és környékén, a Dunántúlon a veszprémi egyházmegyében (ahol több ágostonos kolostor is volt: Bó, Bökénysomlyó, Lulla), a pécsi egyházmegyében, ahol a legtöbb ilyen klastrom létezett. Ámde amint említettük, Patacon is mindkét rend kolostora megtalálható. (Sokan összetévesztették a két kolostort: magában a faluban a Szűz Mária titulusú ágostonos, míg az Ireg-hegyen a Szent Jakab titulusú pálos kolostor állt!)

Ezt a folyamatot segítette elő Pál, veszprémi püspök konstitúciója, amelyet 1263-ban adott a pálos szerzeteseknek. Ennek 6. §-a vonatkozik a zsolozsma végzésére. „*A divina officia tárgyában azt a rendet tartásák, amelyet Szent Ágoston regulája szerint a székesegyházak kanonokjai szoktak megtartani*”⁷, bár itt meg kell jegyezni, hogy az oklevél kifejezését helyesebb tágabb értelemben venni, csak mint szólást, melynek tartalma az, hogy az általános székesegyházi gyakorlatnak megfelelően végezzék a zsolozsmát. Az ágostonos regulában ugyanis nincs úgy kidolgozva a liturgia, ezen belül az officiumok rendje, mint Szent Benedek regulájában. Az oklevél szerkesztője viszont ennek ellenkezőjét hihette, ezért itt nagyvonalúan fogalmazott. Befolyásolhatta a kifejezés használatát az is, hogy a veszprémi püspök megtagadta Özsébnek az ágostonos regula követésére vonatkozó kérését, mivel a remeték nem tudtak megfelelő anyagi alapot

⁴ Balics Lajos: *A római katolikus Egyház története Magyarországon*. Budapest 1890. II/2. 373.

⁵ Mezey László: „Die Devotio Moderna der Donauländer Böhmen, Österreich und Ungarn”, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1970) 37–51.

⁶ Balics II/2. 36–42.

⁷ *Circa divina vero officia hunc ordinem observabunt, quem secundum regulam b. Augustini canonici cathedralium ecclesiarum servare consueverunt.* — Gyöngyösi c. 10, 44., illetve Mallechich 1738. 29.

fölmutatni. A főpásztor viszont enyhíteni akarván előbbi döntését, hogy a szerzeteseket megbékítse, az officiumnál az ágostonos regula felé tett engedményt. Fönnáll az a lehetőség, hogy maguk az ágostonos kanonokok is alkalmazkodtak a magyar környezethez, és részben a legelterjedtebb hazai ritust, az esztergomit vették át.

A pálos rend liturgiája áttekintésekor a Lodomér, esztergomi érsek által adott új szabályzat szolgáltatja a következő támpontot. Ezt 1290-ben készítette el a főegyházmegye területén élő pálosok számára. András, egri püspök is ugyanezt tette kötelezővé az egri egyházmegyéhez tartozó pálos monostorok részére 1297-ben. A konstitúció liturgikus vonatkozásai csekélyek, de éppen emiatt lehet feltételezni a zsolozsmázás és egyéb istentiszteleti ténykedések olyan folytonosságát és kialakult szokásrendjét, amelyre vonatkozólag nem látszott szükségesnek utasítást adni, sőt a közös élet más eseményei éppen ehhez igazodtak.⁸

A következő jelentős állomás Gentilis bíboros magyarországi működéséhez kapcsolódik.⁹ A pálosok ekkor nyerték el megerősítésüket az ágostonos regula követésében. Az új szabályok, törvények alkotásának a joga, valamint a priorok föloldozási hatalma szintén fontosnak bizonyult a továbbiakban.

A pálos liturgia területén (ha elővételezve használhatjuk e kifejezést) lassú, természetes fejlődés következett be. A szerzet követhette az óhajtott szabályzatot, és joggal nevezhette magát thébai Szent Pál, az első remete rendjének, aki iránt már a rendalapító Özséb megkülönböztetett tisztelettel viseltetett.¹⁰ A remete Szent Pálhoz való ragaszkodásukban közrejátszhatott az is, hogy ők bár Szent Ágoston reguláját akarták követni, de mégsem akartak az ágostonos remeterendhez tartozni még csak az elnevezésük esetleges hasonlóságában sem. Természetes fejlődés, hogy a rend azon szentek officiumát, akiket különösen tisztelt, igyekezett ünnepélyesebbé tenni, így kérve azok pártfogását és kiemelve az ünnep sajátos jellegét.¹¹

A következő jelentős forrás erről a folyamatról tudósít. Az egykori pálos grünwaldi monostorból származó és jelenleg a lavanthali Szent Pál-monostor

⁸ *Item fratres tam in priori mensa, quam in secunda permaneant in silentio. Prio: tamen in mensa et aliis opportunis temporibus loqui poterit. Item surgentes de mensa veniant ad ecclesiam legendo psalmum „Miserere mei Deus“. Item locum habeant deputatum, ubi post vesperas de Deo et de sanctis utilia loquantur. Item ante completorium fiat signum, ut fratres conveniant ad bibendum, si habuerint. Postea vadant ad completorium, et dicto completorio omnes vadant ad dormitum. ... Exhortationes autem et admonitiones sanctas per priorem in capitulo factas devote audiant, et disciplinationes in eodem ibidem nudato corpore usque ad cingulum pie et benigne in remissionem suorum peccatorum recipiant, et eos postmodum prior ipsorum de peccatis private aut per communem confessionem confessos autoritate nostra absolvat. — Gyöngyösi c. 17, 54., illetve Mallechich 1738. 34.*

⁹ *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. Series I, vol. 2: Acta legationis cardinalis Gentilis (1307–1311). Budapest 1885. 181., 256., 379.*

¹⁰ Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története. I–II.* Budapest 1938–1940. I. 18.

¹¹ A liturgia kulturális jelentőségét és a konvente gyakorolt hatását tárgyalja Sarbak Gábor: „Das Buch- und Bibliothekwesen der Pauliner im Mittelalter“, *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens.* Hrsg. von Kaspar Elm in Verbindung mit Dieter R. Bauer, Elmar L. Kuhn, Gábor Sarbak und Lorenz Weinrich. [Berliner historische Studien Bd. 32, Ordensstudien XIV] Duncker & Humblot. Berlin 2000. (41–62) 45–48.

könyvtárában található kódex többek között az eddig ismert legrégebb, kifejezetten pálos alkotású konstitúciót is tartalmazza.¹² Számunkra ez utóbbi a legfontosabb, amely 53 számozatlan rubrikát tartalmaz, és „a kéziratnak egy régebbi rétegéhez tartozik”.¹³ Kaspar Elm ennek keletkezését 1365–1381 közé tette, azonban néhány szabály prózaritmusban íródott, ami valószínűsíti azt a feltevést, hogy legalábbis ezek a szabályok korábbiak, vagyis a XIV. század első felében állították össze a konstitúció egy részét.

A liturgiára vonatkozóan a következő rubrikák a leglényegesebbek:

12. A *divinum officium* egységes végzéséről.

15. A mi legszentebb atyáinknak, Ágostonnak és első remete Pálnak ünnepeiről.

1. Hogy mindegyik prior leírassa az alulírt históriákat egy kötetbe, ti. Szent Ágoston históriáját az ő átvitelének történetével együtt, Szent Pál első remete históriáját az ő átvitelével, és Mária *visitatio*jának históriáját más lejegyzett históriákkal.

2. Hogy egy testvér se végezze a órákat egyedül, hanem mindig a kórusban másokkal ...¹⁴

A 15. pont részletesebben:

„Elrendeljük, hogy a mi szent atyáinknak, tudniillik a kiváló Ágoston doktornak, kinek regulája alatt az Úrnak katonáskodunk, és Szent Pál első remetének, a mi legelsőbbünknek, akinek mi jóllehet méltatlan és érdemtelen utódai és követői vagyunk, ünnepeit nagy ünnepélyességgel tartsuk, s emellett minden egyes nap, hacsak nem akadályozza valami nagy ünnep vagy advent vagy nagyböjt vagy bármi más idő, ezekről a mi atyáinkról antifónákkal és kollektákkal vesperásokban és laudesekben kommemorációt végezzünk.”¹⁵

Tehát a szerzet szabályzata rendelkezik először a két legjelentősebb védőszent megünnepléséről, majd ezek ünnepeinek, illetve (mivel itt a *hystoria* szó

¹² Kaspar Elm: „Quellen zur Geschichte des Paulinerordens aus Kloster Grünwald im Hochschwarzwald in der Stiftsbibliothek von St. Paul im Lavanthal”, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 120 (1972) 91–124.

¹³ Uo. 102.

¹⁴ *De divino officio uniformiter observando. 15. De festiuitatibus sanctissimorum patrum nostrorum Augustini et Pauli primi heremite. 15/1. Quod quilibet prior rescribere faciat hystorias subscriptas in uno volumine, scilicet hystoriam s. Augustini cum translacione eiusdem, hystoriam s. Pauli primi heremite cum translacione ipsius, historiam Visitacionis Marie cum ceteris notis hystoriis. 15/2. Quod nullus fratrum persolvat horas solus, sed semper in choro cum aliis. — Uo. 112. és 114.*

¹⁵ *Statuimus, ut festiuitates sanctorum patrum nostrorum, videlicet Augustini doctoris eximii, sub cuius regula Domino militamus, et sancti Pauli primi heremite, primicerii nostri, cuius nos licet indigni et inertes posteritas sumus et sequaces, sollempnes et celebres habemus et insuper diebus singulis, nisi festa sollempnia aut tempore adventus Domini aut tempore quadragesime aut quedam alia tempora impediunt, de eisdem patribus nostris cum antiphonis et collectis in vesperis et in laudibus commemorationem faciamus. Uo. 118. — Az officium kiadását ld. Dankó J.: *Vetus hymnarium ecclesiasticum ...*, Budapest 1893. Remete Szent Pálról 143–158; 261–270. Török József: „Officium Rhythmicum de Sancto Paulo”, in *CANTUS PLANUS*. Budapest 1990. 267–274.*

az illető szent zsolozsmáját jelenti¹⁶) zsolozsmáinak külön könyvbe való leírásáról. Szent Ágoston officiuma az ágostonos rendben is csak a XIII. század végén keletkezett.¹⁷ Kézenfekvő megoldás, hogy a pálosok ezt tőlük vették át. Ezt bizonyítja himnuszuk is, melyről még lentebb szó lesz. Azonban zsolozsmájuk Ágostonról csaknem teljesen megegyezik az Esztergomban énekelt officiummal, így a *Flos cleri* himnusz a valójában érdekes.¹⁸

A *Visitatio Mariae* ünnepet a ferencesek vezették be szerzetükben 1263-ban, a világegyházban 1389-ben lett kötelező.¹⁹ A pálosok a fent idézett konstitúció alapján már jóval az általános elterjedés előtt megülték ezt az ünnepet. Ezt támasztja alá az is, hogy Kalodván valószínűleg már a XIII. század végén állt a Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt monostor,²⁰ valamint az, hogy ládi alapításukat 1387-ben ajánlották Sarlós Boldogasszony védelmébe.²¹

Az idő múltával a pálos rend is föladta a tudományokkal szemben viselt bizonyos fokú tartózkodását, és nem egy tehetséges növendéke tanulhatott külföldön. Gyöngyösi Gergely művében megemlékezik Mihályról, aki Páduában is járt, végül Párizsban halt meg, ahová a héber nyelvet ment tanulmányozni.²² A külföldi tanulmányút nem lehetett egyedüli eset, mert már korábban IX. Bonifác (1389–1404) uralkodása 12. évében a pálosokhoz intézett bullájában a következő engedményt tette:

3. §. ... Megengedjük az Itália területén tartózkodó rendtagjaitoknak, hogy a *divinum officium*ot a római Kúria szokása szerint mondják és celebrálják.²³

Ez az adat nemcsak az Itáliában tanuló szerzetesekre utal, hanem a római kúriában használatos breviárium közvetlen hatására is. A hatás pedig világosan megállapítható a *commemorationál*, amikor a vesperásban a két ünnep egybeesése esetén a *capitulumig* az aznapi ünnep második vesperását mondták, a *capitulum* és az azt követő részek viszont már a következő nap első vecsernyéjéhez tartoztak.

Szólni kellene még a domonkos renddel való érintkezésükről, amely a liturgia területén történt. Erre azonban majd a pálos rendet ért szellemi hatások elemzésénél kerül sor.

¹⁶ Vö.: Ritva Jonsson: „Historia. Études sur la genèse des offices versifiés”, *Studia Latina Stockholmensia* XV. Stockholm [etc.] 1968.

¹⁷ E. Amort: *Vetus disciplina canonicorum regularium et saecularium ... Venetiis 1747.* 1031.

¹⁸ E himnusz szövege így hangzik: *Flos cleri, norma presulum, / canonicorum speculum, / iam bonis Regni frueris / cum Salomonis pueris. / Iam cernis non per speculum, / sed facie ad faciem / summi Regis cubiculum / et illam dulcem requiem. Nam supplices deposcimus, / ut tuis, pater, precibus / culpis deletis omnibus / caeli iungamur civibus. / Praestet Pater unigenitus, / praestet hoc Unigenitus, / praestet hoc Sanctus Spiritus, / non tres, sed unus Dominus. Amen.* Vö.: U. Chevalier: *Repertorium hymnologicum.* I. Louvain 1892. 383. Nr. 6401.; Török József: „Középkori himnuszunk Szent Ágostonról”, *Magyar Egyházzene* III (1995/1996) 425–428.

¹⁹ Polycarpus Radó: *Enchiridion liturgicum.* II. Roma 1961. 1353.

²⁰ *Documenta artis Paulinorum.* I. 188.

²¹ Uo. 217.

²² Gyöngyösi c. 49, 101kk.

²³ Mallechich 1708, 171.: *Vobis et vestrum singulis, ut in partibus dumtaxat divina officia secundum morem Romanae curiae dicere et celebrare ...*

A magyar-római liturgia és a pálosok

A magyar liturgiátörténettel foglalkozó kutatók véleménye megegyezik abban, hogy az eredet kérdésére vonatkozó eddigi megállapításokat az újabb kutatások többször nem igazolják. A források részletes feldolgozásának hiányában nem született összefoglaló jellegű liturgiátörténet, kivéve egyetlen terjedelmesebb tanulmányt²⁴ és a zenetörténeti, valamint zenepaleográfiai összegzéseket.

Hermann Egyed értékes egyháztörténeti művében a magyar-római liturgia kérdését csak érintette, de nem kötelezte el magát az előtte hangoztatott nézetek mellett.²⁵ A magyar liturgia francia eredete már a *Codex Albensis* antifónáinak vizsgálata alapján is erősen megkérdőjelezhető.²⁶ Egyik legfontosabb liturgikus könyvünk, a Pray-kódex eredete komoly útbaigazítást ad. Mezey László kimutatta, hogy a „Pray-kódex mintapéldányának keletkezési helyét Vácban kell látni.”²⁷ A *sacramentarium* őse pedig egy karoling-rajnai *sacramentarium*, mely 1050 előtt íródott. A *Codex Albensis* pedig dél-német források felé mutat.²⁸

Az eredet kérdésénél számunkra fontosabb, hogy a középkori magyar egyház liturgiájára Esztergom mint a magyar egyházak feje nyomta rá bélyegét. Bár kevés a kéziratos forrás, a jelek arra mutatnak, hogy a XII. század végén tudatos rendezés következett be az esztergomi rítusban. A középkorvégi nyomtatott liturgikus könyvek már hosszú fejlődés végpontján állnak. Zágráb a XII. század végi rendezést nem tette magáévá mindenben, mert nyomtatott szerkönyvei szövegválogatásában erős különbséget, tudatos különállást mutat. Esztergom s az őt követő egyházmegyék 1629-ben a nagyszombati nemzeti zsinaton Pázmány Péter óhajára áttértek a római misszálé és breviárium használatára (melyet a *Tridentinum* szorgalmazott), Zágráb viszont kitartott a régi úzus mellett a XVIII. század végéig. Ez utóbbi liturgiája tehát az esztergominak a régebbi változata.

A különböző egyházmegyék az esztergomi rítust átvették, de jogot formáltak annak alakítására. Erről tanúskodik a *Missale Quinqueecclesiense* és a *Breviarium Quinqueecclesiense*. Ez utóbbi elveszett, csak címből ismerjük.²⁹ Az esztergomi rítuson belül is helyenként, szinte templomként voltak egyéni sajátágok.³⁰

²⁴ Török József: „A magyarországi középkori liturgia története”, in *Kódexek a középkori Magyarországon*. Budapest 1985. 49–66.

²⁵ Lásd Hermann Egyed: *A katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*. München 1973. [Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.]

²⁶ Radó Polikárp: „De originibus liturgiae Romanae in Hungaria saeculi XI”, in *Ephemerides liturgicae* 1959. 292–304.; Uő.: „Hongrie”, in *Dictionnaire de Spiritualité*. Paris. Vol. VII. 677. De vő.: Török József: *Les origines de la liturgie en Hongrie et le Ms Budapest B. N. Hung. Quart. 387*. (Thèse de doctorat). Paris 1980.

²⁷ Török (vő.: a 26. jegyzettel!)

²⁸ Falvy Zoltán — Mezey László: *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert*. Budapest—Graz 1963. [Monumenta Hungariae Musica 1]. (A kódex leírása és tartalma Mezeytől.)

²⁹ Bornemissza Pál erdélyi püspök 1577-ből való végrendeletében találjuk egy bizonyos pécsi nyomtatott breviárium egyetlen említését, vő.: Iványi Béla: „Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon”, *Magyar Könyvszemle* 39 (1932) 23.

³⁰ Jávor Egon: *Hét kéziratos pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban*. Budapest 1942.; Szennay András: *Egyházmegyéink liturgikus sajátosságai a középkor végén*. (Kézirat a PPKE HTK könyvtárában.)

Ezek után érthető, hogy a pálosok liturgiája miért alakult ily módon, miért kapcsolódik az esztergomi rítushoz, és mégis miért tér el attól oly sok helyen. A remeték liturgiájuk alakításának lehetőségét kiváltságaik folytán nemcsak birtokolták, hanem azzal szabadon élhettek. Részükről ez nem felelőtlen eklekticizmusban nyilvánult meg, hanem a történelmi keret adta lehetőségekkel éltek, a kor szellemi áramlatai előtt nem elzárkózva, de gondosan őrködve, hogy mit vesznek át máshonnan és mit nem.

A breviárium és misszálé részletes vizsgálata alapján elmondható, hogy rítusuk Esztergoméval nagyon sok esetben megegyezett, és maga az alap, amelyből kifejlődött a remeterend liturgiája, innen való.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a pálos rendnek Rómában is volt egy közössége, s annak perjeljei ottani hivatali idejük alatt hatékonyan tevékenykedtek a rendi vezetésben.³¹ Sőt, a breviárium 1543-as velencei kiadását a római konvent gondozta.³²

Tehát nem megalapozatlan az az állítás, hogy a pálosok liturgiája a magyar-római, más néven esztergomi rítus rendi változata. S bár ezt fejlődése folyamán különböző hatások érték, döntő túlsúlyban ez az alap maradt meg.

A pálos liturgia forrásainak és fejlődésének összegzése

A pálosok magyar forrásból merítettek először, és így liturgiájuk értéke csak emelkedik a magyar egyháztörténet sajátos nézőpontjából.

A kiindulás a pálosok számára a Magyarországon elsődleges helyet elfoglaló esztergomi rítus volt. Ezt bizonyítja a talált nagyfokú megegyezés. Néhány jel utalása szerint (pl. a *Purificatio* processziója) jobban megőrizte Esztergom ősi hagyományát, mint maga az érsekség.

Másodlagos forrás az ágostonos kanonokrend liturgikus szokásrendje. Ezt Pál, veszprémi püspök rendelkezésén kívül igazolja a matutínumban megtalálható himnusz, amely az esztergomi úzusból teljesen hiányzik, viszont a nyugat-európai liturgikus forrásokban, így az ágostonos kanonokrend zsolozsmájában is fellelhető. Miután a pálosok e rend reguláját kérték és kapták, az egyéb ágostonos hatások ismeretében nagy a valószínűsége, hogy a magyarhoni általános gyakorlattal nem egyező, ilyen komoly strukturális változás az ágostonos hatás következménye. (Meg kell jegyezni, hogy ez csak a XV. század második felében végelegesült.) Szent Ágoston nevezetes *laudes*-hymnusza mellett himnuszok, szekvenciák, ünnepek egész sora szavatolja e megállapítás helyességét.

A harmadik kútfő a római, kuriális úzus, bár ez voltaképpen ferences liturgia, mert Rómában a XIII. század folyamán változás történt. Ennek hatását bizonyítja először, ha csak közvetett módon is, IX. Bonifác 1402-es bullája, a *commemoratiók*

³¹ Vö. továbbá Lorenz Weinrich: *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*. Berlin 1998. [Berliner historische Studien, Bd. 30, Ordenstudien XII]; és uő.: „Santo Stefano Rotondo. Der römische Paulinerkonvent“, in *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. [ld. fentebb, 11. jegyzet] Berlin 2000. (191–202) 196.

³² Weinrich 1998, 295.

egyszerűsítése római mintára, és a XV. században egyre élénkülő itáliai kapcsolatok, amikor is a rend növendékei közül a tehetségesebbek Itáliában folytatták tanulmányaikat. Ezek a pálosok visszatérve hazájukba nagyobb befolyással bíró tisztségeket láttak el, és így a liturgia alakulására is nagyobb hatásuk lehetett.

A negyedik a saját forrás. A liturgia fejlődése folyamán sor került a rend védőszentjeinek, patrónusainak bensőséges megünneplésére. Szükséges lett az istentiszteleteken használt szövegek végleges és egyöntetű rögzítése. E feladatot a rend tagjai teljesítették. A zsolozsmák egyes részleteinek már elvégzett, alapos vizsgálata óvatosságra int: nem szabad minden jellegzetes szöveg mögött azonnali rendi szerzőt keresni, de tény, hogy a pálosoknál is létezett liturgikus költészet, amelynek bár kevés darabja ismert, viszont azok annál becseesebbek.

A remeték a domonkos rendtől is merítettek, nem elhanyagolható mértékben. Több himnusz, szekvencia, ünnep mutatja kapcsolatukat. E hatás az ágostonosoknál később érvényesült, legalábbis erre enged következtetni a misszálé 3. kiadása.

Az időbeli fejlődésről nehéz ítéletet mondani, mivel korai források nem maradtak fenn. A sorrend felállítása mégis lehetséges, ha nem felejtjük el, hogy egyszerre több hatás is érthette a liturgiát, illetve a pálosok több helyről is meríthettek.

Az első évtizedekben az esztergomi úzrust követték minden változtatás nélkül, majd lassan érvényesült az ágostonos kanonokrend liturgiájának a befolyása, de az esztergomi alap mindvégig megmaradt. Ezután a pálos liturgia elérkezett a fejlődésnek arra a fokára, amikor sor került a sajátos, jellegzetesen rendi vonatkozású liturgikus részek kialakítására. Erre az állapotra vet fényt a legrégebbi ismert pálos szerkesztésű szabályzat szövege. A kuriális hatás főképp a XV. században érvényesült, amikor szerkesztési elvek (pl. *commemoratio*) is előtérbe kerültek. A domonkos befolyás a szekvenciák tanúsága szerint a vizsgált időszak utolsó évszázadára esik, bár az „Úr koronájának ünnepe” (*Spinea corona Domini*) már hamarabb átvételre került.

Az esztergomi rítus a pálosoknál őrződött, s ők gondozták, az idegenből hozott kincsekkel mértéktartóan díszítették, mialatt az érsekség úzusa jobban ki volt téve a változásnak.

1600-ig ezt az így kialakult liturgiát használta a rend, amikor a lepoglavai nagykáptalanon elfogadták a *Missale* és *Breviarium Romanum*ot, használatukat kötelező erejűnek mondva ki, és egyben eltiltották a régi szerkönyvek használatát. Így szűnt meg a pálos rend liturgiája,³³ amely ha sok esetben nem is tartalmazott rendkívüli, egyedi vonásokat, mégis a renddel együtt hazánkban alakult ki és virágzott mint a keresztény magyarság lelki életének megnyilvánulása.

A pálos liturgia tehát az esztergomi rítus rendi változata,³⁴ amelyet a rend több mint kétszáz éven keresztül alakított annak elmélyült, buzgó végzésével, amíg elnyerte végleges formáját. S így létezett egy jó évszázadon keresztül, hogy utána már csak történelmi emlék legyen az, ami egykor élet volt.

³³ Kisbán II. 201.

³⁴ Mezey: *Codex Albensis* 23.